

قیام غیرتمندان در مسجد گوهرشاد؛

زنان ایرانی در دوره باستان هم نجیب و پوشیده بوده‌اند

الهام حسینی

تیرماه، سالگرد قیام اسلامی مردم مشهد در مسجد گوهرشاد، علیه سیاست‌های ضد اسلامی رضاخان است. قیام گوهرشاد زمانی شکل گرفت که رضاخان دین سنیزی را به اوج خود رسانده و درصدد نابودی و محو سنت‌های مذهبی و قوانین اسلامی بود تا بتواند فرهنگ غربی را به جای آن بنشاند. او در پیگیری این سیاست دستور داده بود تا حجاب از سر زنان مسلمان برگیرند، مردان کلاه غربی به سر کرده و روحانیون لباس روحانیت را از تن بیرون کنند.

در واکنش به این سیاست، روحانیون و مردم مسلمان در هر نقطه‌ای به مخالفت برخاستند، ولی در این ماجرا مشهد پیش قدم شد و قیام شکوهمندی در دل تاریخ به ثبت رساند. به بهانه این روز طی گفت و گویی با مصطفی جوان پژوهشگر تاریخ معاصر و استاد دانشگاه به باز خوانی زمینه‌ها و روند این قیام پرداخته‌ایم که در ادامه می‌خوانید.

آقای جوان زمینه‌های پیدایش کشف حجاب در زمان پهلوی اول چه بود؟

- رضا شاه قبل و پس از به قدرت رسیدن، دو سیاست دینی متفاوت پیش گرفته بود، به طوری که پس از کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ که به قدرت رسید، ابتدا چنان به رفتار مذهبی تظاهر می‌کرد که اعتماد بسیاری از روحانیون و علما را به خود جلب کرده بود، اما همین که پایه‌های قدرتش مستحکم شد، در مقابل ارزش‌ها و نهادهای دینی به سنیزه برخاست که در تاریخ اسلام کم سابقه است.

او پس از کودتا متوجه شده بود که برای به قدرت رسیدن نباید اعتقادات مذهبی مردم را نادیده بگیرد و اینکه مردم ایران چقدر به ارزش‌های دینی خود پایبند و ارادتمندند، از همین رو به انجام رفتارهای ظاهری مانند برگزاری مراسم عزاداری در قراقرخانها، دعوت از روضه خوان‌ها و راه اندازی دسته‌های عزاداری اقدام می‌کرد و در مراسم تعزیه خوانی محرم می‌گفت (اگر در کربلا قزاق بودی - حسین بی یاور و تنها نبودی)، اما پس از آنکه به قدرت رسید، با تغییر سیاست به مخالفت با نیروهای مذهبی پرداخت و اصلاحات خود را بر سه پایه ناسیونالیسم تجدد و تمرکز قدرت قرار داد که نتیجه آنها اسلام زدایی و درگیری با مذهب و روحانیت بود که موجب خشم مردم شد و اشعاری مانند (اگر در کربلا قزاق بودی، حجاب از سر زینب ربودی) سروده شد.

بدین ترتیب رضا شاه طی دوران سلطنت خود اقدامات متعددی در رابطه با اسلام زدایی انجام داده بود، به طوری که ابتدا اقدام به مخالفت با روحانیت کرد که این مسأله در دستگیری و ترور آیت ا... مدرس هویدا شد. پس از آن نیز در قیام حاج آقا نور... اصفهانی و همچنین ضرب و شتم آیت ا... بافقی در حرم حضرت معصومه (س) روحانیت سنیزی وی بر همه آشکار شد. رضاخان با قانون تغییر لباس (به واسطه تفکر غرب زدگی بسیار سطحی) در تلاش بود ایران را به کشوری مدرن تبدیل کند و از آنجا که عاجز از فهم دلایل پیشرفت غرب بود، تمدن را در لباس، برهنگی و ظواهر شهری می‌دید و از بنیه‌های اصلی پیشرفت غافل بود. رضاخان طی سفری که خرداد ماه ۱۳۱۳ به ترکیه داشت، در دیدار با آتاترک تحت تاثیر ظواهر این کشور قرار گرفت، کمال پاشا آتاترک برای غربی کردن تمدن اسلامی دست به عمل بی سابقه ای زده بود (با تغییر خط ترکیه) به لاتین و تغییر تعطیلی از جمعه به یکشنبه و همچنین اجباری کردن بی‌حجابی در ترکیه ظواهر غربی را درکشورش پیاده کرده بود. رضا خان نیز پس از بازگشت به ایران بر آن شد همان کارها را در کشور پیاده کند که ابتدا اقدام به تغییر کلاه پهلوی به کلاه فرنگی (لایینی) و کشف حجاب زنان کرد.

آیا موضوع کشف حجاب در افغانستان و ترکیه به راحتی مورد پذیرش افکار عمومی قرار گرفته بود؟

- خیر. آن زمان در افغانستان نیز فردی به نام امان ا... خان؛ دیکتاتوری که توسط انگلیسی‌ها منصوب شده بود، مانند آتاترک و رضا خان تحت سیطره انگلستان بود، و از آنجا که هدف انگلستان از برمسند نشانیدن نیروهای بومی این کشورها دیکته کردن سیاست‌های انگلیسی بود توانسته بود در کشورهایی مانند افغانستان و ترکیه به سیاست‌های ناسیونالیسم و غرب گرایانه خود رسمیت ببخشد، در حالی که بنا به برخی از منابع افغانی این ظاهر قضیه بود و بسیاری از مردم مذهبی افغانستان ماهها از منزل خارج نمی‌شدند و این شد که مسأله کشف حجاب در افغانستان نیز مانند ایران ناموفق شد. اما در ترکیه با وجود اینکه ۹۸ درصد مردم آن به ظاهر مسلمان بودند، بحث سکولاریسم و کشف حجاب رسمیت یافت و تا امروز ادامه دارد.

مقدماتی که رضاخان برای کشف حجاب ایجاد کرد چه بود؟

- در چشمنی که ۱۷ دی ماه سال ۱۳۱۴ در دانشسرای دخترانه بر پا شده بود، خانواده رضاخان بی‌حجاب در این مراسم شرکت کردند که با این کار به کشف حجاب رسمیت داد. همچنین در تلاش بود برنامه کشف حجاب را طی چهار مرحله (حمایت پلیس از بی‌حجابها، برگزاری جلسات کشف حجاب در مدارس، تشویق و ترغیب مسوولان دولتی به کشف حجاب و همچنین اجباری کردن بی‌حجابی برای عموم مردم) اجرایی کند، که البته در مرحله چهارم با واکنشهای شدید و مخالفت‌های جدی مردم مذهبی و روحانیت مواجه شد.

نخستین مخالفتها با کشف حجاب از جانب چه گروه و افرادی صورت گرفت؟

- برای اولین بار سید حسام الدین فالی که از روحانیون مبارز شیراز بود، نسبت به مسأله کشف حجاب در مسجد وکیل به مخالفت علیه رضا خان پرداخت که توسط عاملان رژیم پهلوی دستگیر و زندانی شد. پس از انتشار خبر برپایی جشن شیراز و ضرب و شتم حسام الدین فالی و همچنین تبعید دو تن از روحانیون تبریز، آیت ا... حسین قمی مرجع خطه خراسان را بر آن داشت تا برای ممانعت از اجرایی شدن کشف حجاب در ایران، به تهران عزیمت و با شخص رضاخان ملاقات کند، که محاصره شدن ایشان در باغ سراج الملک شهرری، باعث ناراحتی مردم مشهد شد و مردم به سمت منزل آیت ا... سید یونس اردبیلی رفتند و بست نشستند و از در منزل ایشان (به خاطر ازدحام مردم) این اجتماع با رهبری شیخ محمد تقی بهلول گنابادی به مسجد گوهرشاد منتقل شد و هنگامی که آقای بهلول صبح جمعه ۲۰ تیر ۱۳۱۴ به سخنرانی پرداخت، مسجد به محاصره نیروهای رژیم در آمد و تعدادی زخمی و شهید شدند.

دو روز پس از این قیام، یورش نظامیان به متحصنین حرم رضوی در روز یکشنبه ۲۲ تیر ۱۳۱۴ به وقوع می پیوندد که در نتیجه این حمله مقاومت مردم بی‌دفاع در هم شکسته، تعداد زیادی زخمی و کشته می‌شوند. البته در خصوص تعداد کشته شدگان منابع موثقی وجود ندارد، به طوری که برخی تعداد کشته شدگان را تا دو هزار نفر اعلام کرده و برخی از جمله سرلشگر ایرج مطبوعی (فرمانده لشکر خراسان و مسوول سرکوبی قیام گوهرشاد) تعداد شهدای قیام گوهر شاد را ۲۲ نفر اعلام کرده، در حالی که تعداد بسیار بیشتر از اینها بوده است.

آیا در بین نمایندگان و وکلای مردم و احیاناً طبقه دولتی‌ها هم افرادی بودند که با مسأله کشف حجاب مخالفت کنند؟

- باید گفت به جز تعداد بسیار محدودی خیر. چون مجلس در زمان رضاخان مجلسی فرمایشی و وابسته به حاکمیت پهلوی بوده که بدون هیچ چون و چرا اوامر دربار را تأیید می‌کرده و به لحاظ ساختاری فاقد استقلال و قدرت بوده‌اند، به طوری که وقتی منابع تاریخی مجلس دوره پهلوی بررسی می‌شود، بسیاری از نمایندگان حتی شهری را که نماینده آن بوده هرگز ندیده بودند و از آنجا که این افراد جزو توده مجلس بودند، همیشه با اوامر حکومت موافق بوده و تنها نیروهای مذهبی و متدین مجلس نظیر آیتا... مدرس به مخالفت با این مسأله پرداخته بودند.

قیام گوهرشاد و مسأله کشف حجاب در ایران چه پیامدهایی را به همراه داشت؟

- ایران کشوری است با آداب و رسوم مذهبی و سنتی. به طوری که فرد ایرانی به هیچ وجه خود را از اسلام جدا نمی داند. ضمن آنکه زنان ایرانی حتی در دوره باستان و دوره‌های بعد یعنی طی دوران هخامنشی و ساسانی زنانی نجیب و پوشیده بوده‌اند. بنابراین، مسأله کشف حجاب چیزی نبود که حتی به زور مورد پذیرش افراد مذهبی قرار گیرد.

پیامدهایی که مسأله کشف حجاب در ایران داشت، موجب شد مردم نسبت به دوگانگی و تضاد رضا شاه برای به قدرت رسیدن آگاه شوند و واقعه گوهرشاد اتحاد و انسجام مردم با روحانیت و علمای مذهبی را بیش از پیش آشکار کرد. همچنین در این قضیه نیروهای بیگانه که آمریکا و انگلیس در راس آنها بودند و با دیکته کردن سیاست‌های خود رضا خان را به قدرت نشاندد، بشدت شکست خوردند و با واکنشهای شدید مردم مواجه شدند و مشخص شد مردم ایران با خون خود از مذهب و ناموسشان دفاع می‌کنند.

===